

MAQUIAVEL: EL PRÍncep

Una lectura del cap. XXV

DEL PODER DE LA FORTUNA SOBRE LES COSES HUMANES I COM CAL PLANTAR-LI CARA

[Quantum Fortuna in rebus humanis possit, et quomodo illi sit occurrendum]

Recollim, amb alguna lleu modificació especialment al darrer paràgraf, el text traduït per Jordi MONERS i SINYOL (Ed. Laia, Col. Textos Filosòfics, Bcn, 1982 pp. 131-134); lectura i comentaris a cura de Ramon ALCOBERRO

No ignoro que molts han cregut i encara creuen que les coses del món són governades per la Fortuna i per Déu, i que els homes, amb la prudència que els és pròpia, no poden modificar-la ni tan sols posar-hi remei. Per això es podria pensar que no cal cansar-s'hi gaire per les coses, ans deixar-se governar per la sort. Aquesta opinió s'ha estès molt en el nostre temps per la gran varietat de coses que s'han vist i que es veuen cada dia, fora de tota conjectura humana. Jo mateix, pensant-hi alguna vegada, m'he inclinat, en certa manera, per aquesta opinió general. Tanmateix com que no crec que s'hagi extingit el nostre lliure albir, jutjo que bé pot ser cert que la fortuna sigui l'àrbitre de la meitat de les nostres accions, però que ens deixa governar l'altra meitat, o gairebé, a nosaltres mateixos. Jo la comparo amb un d'aquests rius impetuosos que, quan s'enrabien, inunden les planes, destrossen arbres i edificis, treuen terra d'ací i la posen més enllà; tothom en fuig, tothom cedeix a llur fúria, sense poder-hi posar aturador. I bé que les coses siguin així, això no obsta perquè els homes, quan els temps són tranquils, no puguin fer previsions amb murades o terraplens, de manera que, si el riu torna a créixer, o bé les aigües seguiran per un canal, o l'ímpetu llur no serà tan desenfrenat ni perillós. Semblantment s'esdevé amb la Fortuna, que manifesta la seva força poderosa allí on no hi ha Virtut preparada per resistir-s'hi, i cap allí orienta el seu ímpetu on sap que no han fet murades ni terraplens per parar-la. I si contempleu Itàlia, que és la seu de tots aquests canvis i qui els ha posat en moviment, veureu que és com una campanya sense terraplens ni cap mena de protecció; que si hagués estat protegida amb la Virtut adequada, com ho han estat Alemanya, Espanya i França, aquesta riuada no hauria produït els greus trastorns que ha provocat, o bé ja no hauria vingut. I amb això n'hi ha prou respecte al que he dit d'oposar-se a la Fortuna en termes generals.

Però, limitant-me als casos particulars, dic que veiem com un Príncep avui prospera i demà s'arruïna, sense haver pogut de cap canvi en la seva natura o qualitats: i això crec que ve principalment de les raons que hem exposat àmpliament més amunt, és a dir, que el Príncep que només es recolza en la Fortuna s'enfonsa quan aquesta canvia. Crec també que triomfa aquell qui acomoda la seva manera de captenir-se a les circumstàncies del temps; i, semblantment, fracassa aquell que amb el seu capteniment entra en desacord amb el temps. Així veiem com els homes actuen de manera diferent en les coses que els condueixen als objectius que cadascú s'ha proposat, és a dir, la glòria i les riqueses: l'un amb precaució, l'altre impetuosament; l'un amb violència, l'altre amb art; l'un amb paciència, l'altre tot al contrari: tots poden arribar-hi seguint aquests mètodes diferents. I encara veiem com de dos cautelosos, l'un aconsegueix el seu propòsit i l'altre no; o bé dos més que es feliciten d'un triomf idèntic amb dues valoracions diferents de la manera d'actuar, essent l'un cautelós i l'altre impetuós: tot això no té altra raó que les circumstàncies del temps que s'ajusten o no a llur capteniment. D'aquí ve el que he dit, que dues persones, obrant diversament, aconsegueixen el mateix efecte, i que altres dues obrant igualment, l'una arriba al seu fi i l'altra no. De tot això encara en depenen els canvis de sort, car si un que es regeix amb cautela i paciència, i el temps i les coses s'orienten de manera que el seu capteniment sigui bo, aquest prosperarà; però si el temps i les coses fan un canvi, fracassarà perquè no haurà canviat el seu capteniment. I no hi ha home tan prudent que se sàpiga acomodar a aquesta norma, sia perquè no pugui desviar-se d'allò a què la seva natura l'inclina, sia perquè, havent triomfat avançant sempre per un mateix camí, no se li pugui donar entent de deixar-lo per un altre. Així, l'home caut, quan és temps de procedir amb ímpetu, no se'n surt i s'arruïna; que si modifiqués la seva natura d'acord amb el temps i les coses, la Fortuna no se li giraria d'esquena.

El papa Juli II es captenia impetuosament en totes les coses, i va trobar el temps i les coses tan conformes a la seva manera de captenir-se que sempre reeixí en tot. Considereu la seva primera empresa de Bolonya, quan encara vivia messer Giovanni Bentivoglio. Els venecians no hi estaven d'acord; el rei d'Espanya tampoc; ell mateix mantenia converses amb França sobre aquest assumpte i, tanmateix, amb la seva violència i impetuositat emprengué tot sol aquesta expedició. Aquesta jugada feu estar quiets i en suspens Espanya i els venecians; aquests per por i aquell altre pel desig que tenia de recobrar el reialme de Nàpols. D'altra banda arrossegà el rei de França, perquè veient que el papa s'havia mogut i volent fer-se'l amic per sotmetre els venecians, judicà que no podia negar-li la seva gent sense injuriar-lo manifestament. Juli, doncs, amb la seva jugada impetuosa aconseguí allò que mai cap altre pontífex, amb tota la prudència humana, no hauria aconseguit, perquè si hagués esperat sortir de Roma amb els acords fermes i totes les coses en regla, tal com ho hauria fet qualsevol altre pontífex, mai no se n'hauria sortit, ja que el rei de França li hauria plantejat mil excuses i els altres li haurien posat mil temors. Vull deixar de banda les altres accions seves, car totes són semblants i totes li van reeixir. La brevetat de la vida no li va permetre d'experimentar l'adversitat, car si se li haguessin presentat uns temps en què hagués calgut obrar amb precaució, l'haurien dut a la ruïna; perquè ell no hauria canviat mai aquelles maneres a les quals la natura l'inclinava.

Concloc, doncs, que pel fet de variar la Fortuna i els temps, i d'aferrar-se els homes obstinadament a les maneres de fer pròpies, triomfaran mentre

ambdues [Fortuna i temps] coincideixin; i si estan en desacord fracassaran. El meu parer, doncs, és que és millor ser impetuós que cautelós, perquè la Fortuna és dona i si se la vol tenir submissa cal apallissar-la i bastonejar-la. I veiem que es deixa dominar més fàcilment per aquests que no pels qui procedeixen fredament. Com a dona que és sempre és amiga dels joves perquè són menys circumspectes, més violents i la saben manar amb més audàcia.

COMENTARI

El tema d'aquest capítol 25, el penúltim de l'obra, és gairebé un resum del paper de la Fortuna que "manifesta la seva força poderosa allí on no hi ha Virtut preparada per resistir-s'hi" i una síntesi del capteniment que s'espera del Príncep virtuós. Es pot llegir el text en diverses claus: històrica, psicològica i àdhuc "mística". Des del punt de vista estrictament històric convé recordar que en el text pesa com una llosa la situació italiana, la situació de guerra constant en què Maquiavel passà la vida; fràcida d'aliances, de batalles i de ruptures de pactes. Des que al 1494 Ferran II recobra el Rosselló i la Cerdanya a canvi de consentir l'ocupació francesa de Nàpols, Itàlia fou un camp de batalla constant.

Conceptualment, sota la reflexió sobre la Fortuna [concepte que al text posem en majúscules, tot i que apareix en minúscules en la majoria d'edicions, compresa la de Moners] hi ha també una reflexió sobre el pes inexorable de la història i, en certa manera del destí, sobre les accions humanes. A l'època la creença en les teories providencialistes era una constant i Maquiavel hi està clarament en contra: ell se sent a favor del "Fortuna audaces iuvat" o, en les seves pròpies paraules, creu que "Fortuna és dona". Tot l'optimisme i el càlcul estratègic que configuren el maquiavelisme se sintetitzen en aquest text.

NOTES MARGINALS PER A L'ANÀLISI DEL CAPÍTOL [R.A.]

La gran varietat de coses que s'han vist i que es veuen cada dia, fora de tota conjectura humana: Des de 1490 en què comencen els apocalíptics sermons de Savonarola a Florència i des de 1494, el primer cop que s'utilitza l'artilleria en campanya, fins a la mort de Maquiavel (21 de juny de 1527), Itàlia viu immersa en guerres. És difícil comprendre El PRÍncep si no s'entén que per a Maquiavel, la guerra és l'estat normal de les societats, àdhuc "fora de tota conjectura". Per això mateix es necessita una determinada mena de Príncep, capaç de domar la fortuna

Molts han cregut i encara creuen: Entre aquests "molts", la crítica assenyala Teofrast, Ciceró, Salusti i Dant; però també –seguint la interpretació de Zambelli (L'ambigua natura de la magia) i Garin (Il zodiaco della vita)– caldria recordar la petja del providencialisme cristià, d'arrel més o menys franciscana, i l'astrologia determinista

Jo mateix, pensant-hi alguna vegada, m'he inclinat, en certa manera, per aquesta opinió general: És discutible si Maquiavel usa un recurs de modèstia purament retòrica o si fa al·lusió a altres textos, especialment al CAPITOLO DE LA FORTUNE

No crec que s'hagi extingit el nostre lliure albir: Maquiavel fa poc ús del concepte de "lliure albir" en la seva obra; la referència aquí cal entendre-la en el debat sobre l'astrologia, l'endevinació i la llibertat humanes. Els escrits de Pico de la Mirandola

ORATIO i DISPUTATIONES ASTROLOGUS, i el DE FATO de Piero Pomponazzi estarien al rerafons del text. Maquiavel tenia una visió de l'astrologia no determinista (DISCURSOS, I, Proemi i 56)

La Fortuna, que manifesta la seva força poderosa allí on no hi ha Virtut preparada per resistir-s'hi: La mateixa idea apareix als DISCURSOS, (II, 30). "Fortuna" és la inconstància de les coses, un sinònim d'atzar, una potència que produeix el disturbi, però que té també un vessant creatiu. En aquest mateix capítol XXV la pren per: "l'àrbitre de la meitat de les coses". Per la seva banda la "virtù" és la capacitat de portar a bon fi les accions polítiques. "Virtù" és un concepte no-moral, que s'ha d'entendre des del seu significat mèdic (com quan es parla de la "virtut curativa" de les plantes, per exemple). No s'ha de confondre amb "prudència", concepte aristotèlic que, com la idea de "terme mitjà" [via del mezzo], Maquiavel detestava. La virtut té un aspecte de resistència i de capacitat per a transgredir els límits; s'engendra per la necessitat i té a veure amb la "recta opinió" [orthé doxa] en el sentit que l'expressa Plató (al MENÓ, 96e-100c) per qualificar la rectitud d'una acció que no es pot explicar ella mateixa. És parenta de la ferotgia animal tant com de la inventiva humana, i per això un republicà no ha de tenir por, per conservar-la, a "matar els fills de Brutus"

I si contempleu Itàlia, que és la seu de tots aquests canvis i qui els ha posat en moviment, veureu que és com una campanya sense terraplens ni cap mena de protecció: Convindria no oblidar que Maquiavel és un patriota italià i que la seva obra no pretén justificar un poder absolut de cap senyor sinó alligonar un Príncep que porti amb ell, sinó la pau, al menys una certa estabilitat de les coses humanes. El capítol següent, el darrer de l'obra, es tanca amb les paraules de Petrarca a "Italia mia" (CANZONIERE, CXXVIII, 93-96), que deixen poc lloc al dubte: "Virtut contra Furor/prendrà les armes. El combat serà curt,/perquè l'antic valor/als cors itàlics no és encara mort"

Si [Itàlia] hagués estat protegida amb la Virtut adequada, com ho han estat Alemanya, Espanya i França, aquesta riuada no hauria produït els greus trastorns que ha provocat: La virtut d'un Príncep es nota, precisament, en el fet de bastir la defensa del seu poder en lleis adequades i que puguin sobreviure a la "riuada" i al "trastorn". La virtut té un caire de protecció contra l'atzar

El Príncep que només es recolza en la Fortuna s'enfonsa quan aquesta canvia: En definitiva, la "virtù" (en tant que astúcia afortunada) és la millor assegurança contra l'atzar; però òbviament aquesta "virtù" ha de ser treballada, no pot ser deixada a l'atzar i s'ha de recolzar en la força

Però, limitant-me als casos particulars, dic que... : l'atenció als detalls i als casos particulars és un tret molt específic de Maquiavel i ha de ser una característica del bon polític, que no viu d'abstraccions sinó de realitats

Crec també que triomfa aquell qui acomoda la seva manera de captenir-se a les circumstàncies del temps; i, semblantment, fracassa aquell que amb el seu capteniment entra en desacord amb el temps: principi republicà essencial que modernament, des de Max Weber, s'anomena "ètica de la responsabilitat". El polític viu en el temps de la realitat

Considerem la seva primera empresa de Bolonya: Juli II entrà triomfalment a Bolonya en 1506 i Maquiavel va seguir tota l'operació. Vegis: DISCURSOS (III, 44)

Concloc, doncs, que pel fet de variar la Fortuna i els temps...: El seu lloc paral·lel és a DISCURSOS (III, 9). El polític maquiavèlic ha d'estar particularment atent a la variació del temps. Conceptes com "qualità de' tempi", "tempi quieti" (o "pacifici") "tempi adversi" o "tempo atto" apareixen sovint en la seva obra. Anticipar-se o regular la variació, que provoca "innovazione", "alterazione" o "mutazione" és la prova de la vàlua d'un Príncep

Com a dona que és sempre [Fortuna] és amiga dels joves perquè són menys circumspectes, més violents i la saben manar amb més audàcia: El text està inspirat en Ciceró (TUSCULANES, II,4)